

Gombocz Zoltán emlékének

I. Az íróasztal *Cincinnatusa*

Lucius Minucius és Cajus Nautius konzulsága alatt történt, hogy az aequusok egy éjszaka rácsaptak Minucius táborára és körülvették azt. Az ellenség gyűrűjéből hat lovasnak sikerült kitörnie, kik megvitték a hírt a halálra rémült Rómának. A szokástörvény alapján megállapodtak abban, hogy diktátort választanak. És szenátus és nép közös akarattal diktátorrá választotta Lucius Quinctius Cincinnatus. Cincinnatus négy iugum földescskéjét szántogatta, mikor a követek rátaláltak. — „Csak nincsen baj Rómával?” — vetette föl fejét az eke mellől. És izzadan, portól lepetten elindult a város felé, ahol diktátorként üdvözölték.

Az eke mellől győzni elhívott, és elhivatott Cincinnatus, aki diadalmenete után visszatér az eke szarvához, több történelmi személynél, több példaadó egyéniségnél: szellemi típus. Cincinnatusnak lenni annyi, mint férfiúnak lenni. Mik hát a jegyei a cininatusi férfiúságának, mik az örök érvényű vonások a cincinnatusi arcon? Szedjük őket össze, úgy, ahogy víziójukat felvillanni láttuk egy örökre letűnt, szeretett arcon, a Gombocz Zoltánén.

Cincinnatus nem reprezentál. Nem reprezentál, mert több annál, amit reprezentálhatna. Reprezentálni: kiragyni a sok közül. Hogy lehetne egy, ha leg-ragyogóbb is, a sok közül, az, akinek ujjahegyén táncol Róma sorsa? Cincinnatus nem is lakik Rómában: a Tiberisen túl szántja földescskéjét. És nem ragyog. Nem az a legfontosabb a cincinnatusi példaságban, hogy jött, látott és győzött: az Caesar volna. A fontos az, hogy a veszély pillanatában az egész város, szenátus és nép egyaránt feléje fordult. A férfiú felé, ki a városon kívül, nyugodtan és közömbösen tartja az eke szarvát. Fejét fölemeli: „*Satisne salvae omnes res sunt?*” — és elindul, amerre a kötelesség végzetes ereje hívja.

Gombocz Zoltán kapcsolata a magyar szellemi élettel cincinnatusi kapcsolat volt. Nem volt aktuális nagyság. Időtől függetlenül, határokon kívül élt: íróasztalának *Cincinnatusa*. A gép dübörgött: csillogó és csattogó szikrák ütöttek át egyik pólustól a másikig. Gombocz nem volt szikra: a szikrákat kipatantó elektromos potencia volt. Irodalmi asztaltársaságok vitáin nem sok szó esett róla. És Róma sorsa ujjai hegyén táncolt.

Az a kapocs, amely Cincinnatusat Rómához fűzi: nem a szeretet, vagy legalább is nem elsősorban az. A szeretet fölött ott leselkedik a végzet árnyéka. Végzetes szükségszerűség, szétszakíthatatlan összeforrottság, sötét metafizikus ölelkezés. A szereteten túl: a férfiúi kötelesség kapcsolata... Kegyeletteljes nekrológok Gombocz Zoltánt, mint jó atyát búcsúztatták el, aki, zsebpénzzel támogatta hallgatóit és könnyes szemekkel kísérte el az ajtóig a szerencsétlent, akit kénytelen volt megbuktatni. — Micsoda vízenyős romantika! A négy-iugumos Cincinnatus a cirkusz-szagú Terentilius Arsa-törvény kíméletlen visz-

szavetője volt és kezében az eke szarvával Brutus Rómájának őrizte nagyszerű hagyományait. Nagyszerű hagyományok őrzője volt Gombocz Zoltán is. Senki kíméletlenebb gúnnyal nem gyötörte a tanári diploma félrepuskás kocavadászeit és íróasztala mellett senki remegőbb gonddal nem őrizte, lelkében nemcsak a szeretet, de a szükségszerűség, a kötelesség gravitációjával nem gondozta a legfőbbet: a minőséget.

Igy alakult ki Gombocz jegyében, de tőle függetlenül a magyar fiatalság szellemi elitje. A városon kívül lakó Cincinnatus városi szenátusa. Ennek számára tartogatta a Gombocz-órák pompás, friss agytornáját, a Gombocz-vizsgák, kollokviumok gyönyörűsége szellemi villanymasszázsát. Bő, jófogású kezének férfias, meleg szorítását, melyben oly kellemes és oly kitüntető volt részesülni. Nagy, barna szemének átható nézését, melyben oly sokszor csillogott egy fölényes szellem incselkedése. Hangjának jellegzetes, lefojtott suttogását, mellyel bizalmasai előtt oly sokszor ejtett kesernyés, keményen gúnyos megjegyzést Róma ácsorgó söpredékéről. Rejtélyes módon szétporladó jövődelmeit, melyekből a hónap utolsó hetére soha nem maradt semmi.

Ha a férfiúság kötelessége a cincinnatusi győzelem: joga, jutalma és gyönyörűsége a cincinnatusi magány. A Tiberisen túli föld, az eke magánya, az íróasztal magánya. A munkás magány, a szabad magány, a szeszélyes és játékos magány. Gombocz szerette a fizikai munkát. Izmos, zömök teste megkívánta a sportot, ügyes, fürge keze a mozgást. Fúrt és faragott, kényelmes negligensében maga főzte ebédjét. A szabadság szeszélye kapatta rá a végzetes cigarettára is az ötven felé közeledő embert, ezt az igazi férfiút, tehát örök gyermeket. Dohányzott is, olyan ügybuzgalommal — a szenvedély nem megfelelő szó ide, — hogy napi ötven-hatvan cigarettát is elfogyasztott. Az első szívattak után, már elkésetten, egy napról a másikra, abba hagyta ezt a szórakozását. Cigaretta helyett cukorkát tartott a zsebében, ezzel kínálta, szemében bocsátnatkérő mosollyal, azokat, kik közel álltak hozzá. Vigyázott magára: termete eltérélyesedett, elzsírosodott. Arca megdöbbenően sárga volt. És a szenátusban ijedt, fojtott hangok suttogtak.

És most Cincinnatusa nélkül maradt a magyar szellemi élet Rómája. Az éjszakai sötétben aequusok ütöttek táborunkra. Mi pedig itt állunk, halálos rémületben egymásra meredve, vad tanácsstalanságban, reszkefvén a reménytelen éjszakában.

II. A virtuális univerzitás

Legyen szabad egy divatos kifejezéssel élnünk. A virtuális Magyarország követelménye, a virtuális Középeurópa ködképe a virtuális falu, város szkémát mellé hadd függesszünk még egy ábrándot: a virtuális univerzitását, a tudományok egyetemességének a testületét. Azét, az egységes organizációét, amely az egész magyar szellemi életet magába foglalná, amelynek feladata volna a virtuális magyarság képét, mint a reális magyar művet Európának továbbítani. A hungariológiai tudományok organizmusát. Azét az alakuló világét, melynek alapja, — most érezzük tehetetlen fájdalommal, — Gombocz Zoltán volt.

Mit választott ki magának Gombocz Zoltán a fordulását élő nyelvészet sok iránya közül? — Pozitivist volt! — mondja fitymáló vállvonogatással a

németszabású litterátorrá kámpicsorodott félköltő, aki szereti szorgos pozitivistá hangyászásait diltheyi szósszal nyakonönteni és ezzel a magyar tudományosság fordulópontjának képzelni magát. — Idealista volt! — mondja iszonyodón az áhitatoslelkű összehasonlító nyelvész, aki a hangtörténeti illabiális a.-ja után mindmáig nem volt képes kimondani a szellemi megismerés b.-jét. — Eklektikus volt! — mondja fölénnel az eredeti, — külön volt! — mondja a hagyományhű. Aki a koncerttől szeretetteljes dilettáns lélekkel távoltartja magát, csak ezt mondhatja: ember volt!

Nézzünk szeme közé az első vádnak: a pozitívizmusénak. A nyelvészeti pozitívizmus próbaköve, köztudomásúlag: a hangtan. A nyelvtörténet dogmatikus szentségei a hangtörvények ritusát imádandók. Nézzük, hogy áll szembe Gombocz a hangtannal. — „Kérdés, vajjon a hangtan beletartozik-e a nyelvtudomány diszciplinájában? Minthogy a nyelv a tudatban élő jelrendszer amelynek funkciója van, a felelet az: amennyiben a hangnak van funkciója, a hangtan a nyelvtudomány körébe tartozik.“ — Ahány állítás, annyi halálos vétek a nyelvészei pozitívizmus istenségei ellen. — „Kérdés, vajjon a hangtan beletartozik-e ...?“ — Hát szabad ilyen kérdést egyáltalán felvetni? Mi tartozik bele, ha nem a hangtan? Még súlyosabb a második mondat. A nyelv, mint a tudatban élő jelrendszer! Mint virtuálisan élő konvenciórendszer, amely egy kollektív tudat, egy szellemi közösség létét föltételezi! Ennél már csak az a nagyobb szörnyűség, hogy a hangtan csak annyiban tartozik a nyelvtudomány körébe, amennyiben a hangnak funkciója van. Hova tűnnek ilyenformán egy félszázad hangtörténeti kéjelgései, a palatogramok kézzelfogható gyönyörűsége, a kísérleti fonetika titokzatos szertartásai? Kelet felől vörös fényben közeledik Trubeckoi és a fonológia.

De hát „idealista“ volt-e Gombocz? Mit nevezünk idealizmusnak a nyelvtudományban? A nyelvi idealizmus a nyelvben költői alkotást lát és az esztétika mérőszínőrével méri azt. Ezzel egyfelől olyan egyéni életet ad a nyelvnek, amilyen annak nem jár ki: a költői identifikálás mozzanatát általánosítva, elmossa jelölő és jelölt tárgy különbségét. Másfelől viszont elszakítja a nyelvet a mindennapi élettől, főleg pedig a cselekedetektől, amelyeket egy egészen más rendszer köznének tart: „*Fra il dire e il fare c'è di mezzo il mare.*“ — Vajjon idetartozhatik-e Gombocz, aki így nyilatkozik a nyelvtörvényről: „A nyelvtudományban a törvény a multban végbement változások szabályszerűségét jelenti, tehát történeti törvény.“ — Dehát történeti törvények a Croce—Vossler-féle esztétikus nyelvszemlélet törvényei is? — Ez persze nem jelenti azt, hogy Gombocz a jelentéstan és főleg a szóhangulati kérdések határain belül nem ismeri el egy panchronisztikus, időtől független nyelvszemlélet jogosságát is.

De ha mindezt elismeri, akkor nyilván „eklektikus“! — Az, de több is annál: „különc“! Magyar nyelvész, aki pozitívista vérmérséklete hőfokán hatalmas szellemtudományi ismereteinek talajában új tudományt csíráztat ki maga körül: a *hungarológiát*. A magyar tudomány eposza kezei alatt alakul ki. Kodállyal, Bartókkal együtt a magyar sorsfordulat paradigmája ő.

Kölessük hát figyelemmel a magyarság Gombocz Zoltán-látta eposzát. A jámbor halász-vadász nép, amely mint finnugor testvéreinek legkeletibb ága él az Ural keleti lejtőinek méhes-mézes rétein, Hatig tud számolni, jól ismeri saját anatómiáját és nyelvében egy furcsa, viszonyossági duális él: páros test-

részeit egy egységnek ismeri, ha egyik szemét kiütik, félszemű lesz. A lovat az obi—ugorokkal együtt tanulja megülni és így kerül kapcsolatba harcias és kulturált török szomszédaival, akiktől a rotacizmust tanulja és a buza, szőlő művelését. Elsajátítja az állattenyésztés kulturáját, ökre van, bikája, betűt ír már és számot ró. Disznóhúst eszik, bort iszik rá, részeg lesz, beteg és ha meghal, koporsóba temetik el. A Kaukázus táján kerül először kapcsolatba árja népekkel. Az oszétek (jászok) asszonya megismerteti őt a csalárd üveggel, az alattomos méreggel. Finnugor ijja-nyila helyett karddal hadakozik, vérttel védekezik. Mint a hatalmas volgai törökség része, átveszi, magáévá teszi annak büszke családi hagyományait, az Európa-rettegető középázsiai nagybácsiról: a hunról. De ekkor már szorítja a bessenyő unokatestvér és mögötte a legendás nagybácsi távoli névrokona: a kun. Még csak annyi ideje van, hogy az orosz a fülébe súgja neki a titkot: a lengyelek országán túl van egy nagy folyó, a Duna. És a törökarcú magyar elindul Attila öröksége felé. Gyér füvekkel és sűrű csontvázakkal borított medencét talál itt. Népeknek országútját, félúton elhullott tetemekkel, avar, herul, longobárd, gepida vázakkal. Elszórt szláv törzsek kavarognak itten. Az egyiktől új vallás felől kérdezősködik, asszimilációs lehetőségeket keres. Az ó-egyházi szláv nyelvtől tanulja megülni a szombatot, a pünkösdöt, (a husvétot merészen lefordítja a maga nyelvére), de megtanulja becsülni a hétköznapot is: szerdát, csütörtököt, pénteket. Gombát eszik és gondosan ügyel a mesgyére. Az igazi Európát azonban nyugati kalandozások vágyálmaiban ismeri meg. „Az egynyelvű nemzet törékeny és ingatag“ — inti fiát első királya, és vendégszerető udvarába el is jön a latin, iskolájával—templomával, jön a német hercegével, grófjával papjával. Már végnélküli a szívgargás. Északról jön a szláv, udvarával, bajnokával; országot, megyét rendez itten, sátrából szobába viszi a magyart, asztalhoz ülteti. Nyugatról a francia közeleg. Előkelő szerzetei kilincsel-lakattal zárkoznak el a föld népe elől. Dél felől számárháton jön az olasz, pályáján pallossal, paizzsal harcol. Idevetődik a német purgári, itt polgárrá konszolidálódik, disszimilálódik. Vándor mesterlegények jönnek, céheket alapítanak, büntetik a kontárt, kiűzik a himpellért. A bajtárssá szelődült ősi ellenség, a kun, vendégbarátság fejében nekünk adja rosszágú bozáját, primitív kobzát. De közeledik már a legveszélyesebb rokon, az oszmanli. Nem is közeli rokon ez, vére már elkeveredett az arab, vadidegen családjával, szelleme is iszlámé. Háromszáz évig él nyakunkon, még sem hagy itt mást, mint ócska csizmáját, bicskáját. Nyomában elpusztulnak a falvak, útszéli csárdákban betyárok gyülekeznek. Egyik ellenség csöbréből a másiknak vedrébe esik szerencsétlen nemzetünk. A Rákóczi magyar barokkja időelött lehallik, csak a dalban él tovább. És most, csaknem száz évig alszik a magyar. Alszik és erőt gyűjt az ébredéshez. Eljön az is. Egész Európában felámad a nemzeti nyelvek mozgalma. Kazinczyék körül megindul a nyelvújítási harc. A vész után eljön a csend: a nyelvújítás eredményeit az idő szelektálja. A XIX. század vasútai, fellendült technikája, kapitalizmusa Magyarországot is bekapcsolja Európa vérkeringésébe. A jövevényszavak mögött felsorakoznak az új vendégek, az idegen szavak. A műveltség megszorítja a latin-görög szókincsét, a muzsikuskok olasz, a sportolók angol, a hölgyek francia szerelmüket fejezik ki a szavak dalában. Honfikeblű hírlapírók fülük tövét vakarják és megindul a ma is folyó purista csata, de ez már nem eposz: ez regénynek is leg-

följebb P. Szathmáry Károly. — Mindez együtt a *nyelvben: az eleven történelmi emlékezésben*.

A magyarságnak eme víziója természetesen nem minden részletében Gombocz Zoltán kutatásainak eredménye. De az a fiatal nemzedék, amely ezt megtanulta és a magyarságot diachroniájában, synchroniájában így látja: — az Gombocz Zoltán életének eredménye.

Keszi Imre